

Emlékezés Szárszóra

Csak ismételni tudom, amit Arany János írt „s mi vagyok én, egy népfi”. Ezzel a gondolattal utaztam Balatonszárszóra. 1983-ban, a negyvenedik évfordulón a község házában nyitott fotókiállításon Pozsgay Imrével egyetértve erősítettük: „egy csónakban evezünk”. A csónak és az evezőkarók eltűntek. Maradt az emlékezés. Vagy az sem, mert a moderátor azt mutatta, hogy az *A népi írók: akkor és most* témáról két percet beszélhetek. Aztán – talán könyörületből – öt percet mutatott a kezével. Mit szólt volna ehhez Németh László vagy Erdei Ferenc? Veres Péterről nem is szólva, aki csak állt a Balaton vízében és magyarázott – időkorlát nélkül – a diákoknak.

Kezdjük 1930-cal. Korábbra is datálhatnánk, de akkor jelent meg Illyés Gyula: *Sarjürendek* című költeménye a *Nyugat*-ban (azután még több változatban és több lapban). A vers reveláció erejével hatott azokra, akik érzékenyek voltak a paraszti sorsra. Több okból. Az olvasóknak az első pillanattól világos volt, hogy a sarjürendeket kik használják. Azután az is, hogy a sarjürendek hordoznak szociális üzenetet.

A *Sarjürendek* születése körül írta Illyés prózában, hogy az akkori „fiatalok” többsége, „*ha őszintén szólhat, magát legalábbis szocialistának vallja.*” Majd úgy folytatta, hogy erőteljes a poétai termésben az „*individuális szocializmus*” gondolata, amellyel az alkotó önmagát és csakis magamagát akarja megváltani. Ettől határolta el lírikus énjét, s hogy ennek a költemény szempontjából milyen nagy a jelentősége, azt a negyedik versszakból láthatjuk: „*földből lett nép, kelj fel*” hívja fölnevelő közösségét.

Az első sorok olvastán persze ez az összefüggés nem annyira szembeötlő. Kezdetben természet- vagy tájleíró versnek is vélhetjük, hiszen az időt és a helyszínt pontosan közli a költő. Nyári holdsütötte éjszaka a mezőn. Az éjjeli időpontnak többretegű tartalma van. A holdfény, a tompított ezüstös világítás sejtelmes nyugalmúvá teszi a mezőt, mintegy lehetőséget, alapot teremt az átalakuláshoz, az ébredéshez. Ugyanakkor az éj és a nyugalom alkalmas az elmélkedésre. A versbeli kettősséget, amit vehetünk jelképszerűségnek, távoli dolgok metonimikus egybefűzésével érzékeljük. Illyés – mint már szoltam róla – a hold fényében látott sarjürendekhez a tenger látványát társítja, méghozzá a hangulat jelzésére és a kifejezendő gondolatok előkészítéseként – a legyőzött tenger képét. A valóságos környezet sejtelmessége és az impressziókhöz kapcsolt hasonlat, a képzelet mozgása belső szorongást váltott ki: „*Az alvó, megmezzizzenő/hullámokat elfogódba lépem.*”

Illyés első két kötetében világosan kivehető, hogy takarékosan bánik a szavakkal. A *Sarjürendek* kötete és verse egyaránt meggyőző adalék arra, hogy nyelvében akkor a lengő, szárnyaló, emelkedő motívumok dominálnak a szilárdabb rétegek fölött. Említettem már, hogy a stiláris szépséget a képzelet s nem a hangzás, nem a különleges szóelemények teremtik meg. Innen nézve érződik igazán a lehetősége annak, hogy a költemény negyedik sorában „*legyőzött*”

tengerről ír, a következőben pedig „*alvó*” hullámokról. Szükségtelen talán a két szó tartalmi különbségét részletesen taglalni, de azt meg kell említeni, hogy a „*legyőzött*” befejezettségével szemben az „*alvó*” állapotban lehetőség rejlik az ébredésre; illetve az ébresztés meghallására. Az érzékletessé tett, csaknem zavartalan nyugalmat a léptektől megzissenő sarjú tölti meg feszültséggel. Ez az indoka a szorongásnak? Nem. Többről van itt szó. A megragadott pillanattal a természet titkainak közelében érzi-tudja magát a költő, s ez a változás *előtti* nyugalom, az átalakulás kezdetének impressziója lendíti képzeletét: „*Köröttem szép változás van/ titkos ébredésben.*” Az emelkedés a csoda, a vízió irányába elindult. Mint egy varázsütésre, megváltozik a környezet. Csak föl kellett emelnie szemét, hogy a sarjúrendekből tenger legyen, s a hullámzó habokból percnyi időperiódusok. A varázslatos csoda – Németh László találó szavai szerint – abban is észrevehető, hogy Illyés alatt nem tud megállni a talaj, és ő maga sem maradhat mozdulatlan: „*hullámzik alatta a vers, s ő a hullámokon jár, hol azért, hogy lecsendesítse őket, hol azért, hogy felszítsa.*”

A dinamizmus rögzíthetetlenül sodorja a dolgok és a jelenségek közötti új és látványos, fontos tartalmakat hordozó, s a képzelet útján követhető összefüggések leírásához. Mondhatnók, hogy mindössze egy érzékcsalódás; a réten hirtelen úgy lépdel a költő, mintha vízen járna. De mégis elfogadjuk, már-már természetesnek véljük, mert a képzelet játéka magával ragadó. Meg azért is, mert a motívumok tisztán épülnek egymásra: a hullámaival gyűrűző tenger az első szakaszban háttér, távlat, mintegy ellentételezi a rét addigi nyugalmat, s egyúttal előkészíti a következő részek képeit. Ezek pontos egybekapcsolása mellett a versélmény mögöttes területein munkáló gondolatok, szándékok felvillantása ugyancsak szigorú rendet igényel. Ha szemügyre vesszük a strófa zárómotívumait a „*szép változás*”, „*titkos ébredés*” önmagukban, a szöveggörnyezettől függetlenül a természetre vonatkozhatnak, de ha egymásra építettségükben követjük az elemeket, kiderül, hogy a „*szép változásra*” ébredés jelentésrétegei közül itt az emberi, az emberre vonatkoztatható a leglényesebb. Az, hogy térben – a lekaszált réten – és időben – önnön múltján át – az emberekhez lépdel a költő.

A vers, a gondolat hatott Somogyban. A gyökerek a húszas évekre nyúltak vissza, amikor iskolába járt az a nemzedék, amelyik később paraszt voltát gondolati eszközökkel és íróilag is igyekezett megragadni. A falusi, tanyai iskolák keveset adtak nekik, hiszen csak néhányan voltak közöttük, akik jól tudtak fogalmazni, és ismerték az ütem, a rím jelentőségét a versben. S mégis, a föld szeretete és helyzetük kiáltó ellentmondása kényszerítően sodorták őket a közösség fölismeréséhez és a megszólaltatáshoz.

Előzményként persze kellett az országos megmozdulás, az a mozgalom, amit a „népi írók” a harmincas évek elején bontakozhattak ki. A Budapestről és más vidékekről érkező írók inspirálták a somogyi parasztírók szervezkedését. A gyorsaságot is. Veres Péter, Sinka István, Darvas József és mások példája annyira hatott megynkben, hogy a helyiek már 1932-ben saját folyóirat kiadását kezdeményezték. Az *Új Virradat* első száma még abban az évben megjelent, összefogva a Balatontól a Drávaig mindazokat, akik verset, prózát vagy népszínművet írtak. A lap két szám után gazdasági okokból (pénzhiány miatt, mert a világ-

gazdasági válság éveiben vagyunk) megszűnt. De mindig kezdődtek megújító próbálkozások. Megkísérelték például szerzőiest-sorozat elindítását, amelyekre országos hírű parasztírókat hívtak meg, akikkel együtt szót kaptak, szerepelhettek a helyiek. Ezeknek a kezdeményezéseknek az értékét többek között az is mutatja, hogy egyik műsorukat – 1935-ben – a rádió a helyszínen fölvette, majd sugározta.

A korszak közgondolkodásában a paraszt – senki. A mozgalom tagjai első sorban azzal szemben léptek föl. Meg akarták mutatni, hogy valójában mi a paraszt, hogy nem az a senki, akinek mondták. Azzal érveltek például, hogy a földművelőnek sok tudományban (növénytermesztés, állattartás, meteorológia) jártasságot kell szerezni, hogy családját eltarthassa. Ez is ösztönözte a szervezkedési kísérletek újraéledését. Ezek középpontjában mindig találunk egy összefogó egyéniséget. A harmincas évek közepén ilyen volt Kovács János. Ő vállalkozott arra, hogy figyelemmel kísérjen és biztosítson tizenhat somogyi parasztköltőt, akiknek verseiből végül is – némi rostálással – egy kis füzetecskét állított össze. Tizenhatan voltak, többnyire huszonevesek, akik a földdel járó kemény munka után, szabad óráikban tollat fogtak.

Ez a költészet nem lehetett – a korszak divatos szavával – elefántcsonttoronyba zárkózó. A verselők mindig szem előtt tartották a közösséget, amelyhez tartoztak és akikkel szóltak. A *Fekete barázdák alól...* című füzetecske könyvnapi ajándékként hagyta el Fenyvesi Béla és Fia könyvnyomdáját, Kaposváron.

A címadó verset Molnár György írta:

*Fekete barázdák alól jöttem,
Honnan az elszánt mag útra indul,
Úgy jöttem dalolva, vígan, könnyen,
Menekülve a bútól, a kintől.*

A kiadvány legerőteljesebb darabját Sass József jegyezte le: *Én paraszt vagyok*. Ennek címe és egész tartalma a léthelyzet legjellemzőbb vonásait igyekszik megragadni: az epikus keret (a szerző saját élettörténetét mondja el) alkalom a vallomásra a munkáról és a földszerzés nehézségeiről. Kifejező sorai: „De sokszor esett már csorba/ Becsületemben, s azért / is fenek tovább új acélt.” A többiek – Bene János, Nyers István, Városi Vince, Németh József – a természet és az évszakok szépségéről verseltek, Somogy vadvirágos rétjeiről, a pacsirtákról, a búzaszem Krisztus-arcáról meg az üres erszényről és a szülők tiszteletéről. a búzakarász, a vén akácfa, a napszállta mint témák jellemzőek, ezek foglalkoztatták leginkább a szerzőket (Veres Péter mondta egyszer, hogy az ember arról tud a legjobban, legszebben beszélni, amivel nap nap után foglalkozik). Szemlélet- és kifejezésmódjuk ma már kissé romantikusan réginek hat, de a versek így is szép híradások arról, hogyan éltek és gondolkodtak a somogyi parasztírók a harmincas években.

Az én- és közösségtudat egyre erősödött, s pár év múltán már jobban körvonalazódó célokat fogalmaztak: „A paraszti lélek rögzítő tulajdonsága miatt az is célunkká vált, hogy ezeket a népi erőket megóvjuk az utóbbi időben rájuk erősen ható kozmopolita vagy semmitmondó üres, fecsegő művészetektől.” *Parasztírók Könyvtára* címmel sorozatot terveztek (aminek legalább két száma megjelent). Ennek második gyűjteménye volt a *Pacsirta dalok*. Hatvanki-

lenc parasztíró jelent meg a nyolc hónap alatt elkészült könyvben. (Mindkét száma meghökkentő: ennyi irodalmárkodó földműves volt a megyében a negyvenes évek elején? S tudunk-e arról, hogy ma hány van?) Az előkészítő munka során közel négyszáz levél jött és ment, vitákkal, tanácsokkal, szemrehányásokkal. A szerzők Osztópántól Csurgónagymartonig, Vésétől Kaposvárig sok helyről küldték el alkotásaikat. Közéjük tartozott Németh Ferenc Véséről, aki verseiért több dicsérő oklevelet kapott a *Magyar Muzsika* című laptól és azért, mert részt vett az Országos Tinódi-pályázaton.

A somogyi parasztírók termékenységére jellemző, hogy rövid idő alatt több füzet látott napvilágot. Például Sass József *A csizma* (népszínmű három felvonásban), Megyes Ferenc *Ember kell a gátra* (népszínmű), Fekecs Sándor *A bujdosó* (énekes színmű), Májzik Viktor *Tiszavirágok* (versek), ifj. Csikány Sándor *Barázdák között* (vesek), Dávid Sándor *Csillagfényben* (verses gyűjtemény), Bertalan Sándor *Somogyi vadvirág* (versek).

A könyvek megjelenése mellett talán legnagyobb elismerése volt a parasztírók mozgalmának, hogy Veres Péter és Sinka István vállalkozott velük szerzői estekre. Az 1941. március 18-i kaposvári találkozót fénykép is bizonyítja. A kötetek mellett ez fontos dokumentuma a somogyi parasztírók közösségkérésének.

Mindez nyilván hatással volt a Soli Deo Gloria telepen történetekre. Oda rendszeresen hívtak meg a magyar út, magyar élet jegyében írókat. 1934-ben tizenkét író ott készített memorandumot a református egyház püspökeihez, öt pontban:

„A pontok, melyekből meggyőződésünk szerint sürgősen törvénynek kell lennie, hogy ne haljunk meg, hanem éljünk, a következők:

Telepítés, kihaló gyülekezetek, falvak, vidékek benépesítésére egyfelől, a rettenetes nyomorban vergődő, összezsúfolt földműves proletariátusnak felszabadítására másfelől; ma már pontosan kiszámítható, hogy tíz-húsz év leforgása alatt egész sereg gyülekezetünk megsemmisül, eltűnik, s helyét sokfelé öntudatos, idegen állam számára gyarmatosító nemzetiség foglalja el.

Radikális birtokreform a magántulajdon elvének az evangélium szerint való újra megfogalmazása alapján; mai fogalmazása, mely a magántulajdont szentségnek nevezi, blaszfémia, ellene minden keresztyén egyháznak küzdenie kell... Amely tulajdon az élet rovására áll fenn, melynek tövén kivándorlás, milliók nyomora, egyke, pusztulás, erkölcsi romlás fakad, az nemcsak nemzetellenes, hanem Istenellenes... eredményes telepítés gyökeres földbirtokreform nélkül elképzelhetetlen.

Új örökösödési törvény, mely nélkül az előző kettő nem éri el célját...A születés senkinek sem adhat több jogot, mint másnak, egyetlen jog van, mely mindenkivel egyformán vele születik: az élethez és a munkához való jog. Ez a jog, mint minden jog, egyúttal kötelesség is, aki nem teljesíti, aki kivonja magát az élet és munka kötelessége alól, annak javát át kell származtatni az élni és dolgozni akarókra; az örökösödési törvény alapjául mi a négy gyermek szerint való osztályt kívánjuk.

Új gazdasági rendszer, elsősorban átszervezkedés a megbukottnak tekinthető gabonatermelésről a gyümölcsstermesztésre.

Egész közoktatásunk átszervezése olyan értelemben, hogy a hungarológia kerüljön a tengelyébe; értjük rajta mindazon ismeretek összességét, melyek a magyar nemzet és nép múltjára, jelenére, földjére, életmódjára, szokásaira, hagyományaira, népművészetre, népzeneire stb. vonatkoznak... Ma a nép vezetésére hivatottak egyrésze úgy került ki falura, hogy nem ismeri a népet s általában azt lehet mondani, hogy az ország sorsát intéző művelt réteg egyáltalán nem, vagy csak alig ismeri a népet...”

Aztán eltelt hét-kilenc év és a Soli Deo Gloria telep fogalommá lett. Az utóéletben aztán ugyanígy fogalommá vált 1983, a negyvenedik évforduló.

Az évfordulón vállalkozott a Kossuth Könyvkiadó a Hazafias Népfront Országos Tanácsa Munkabizottságának segítségével a SZÁRSZÓ 1943. dokumentumgyűjtemény megjelentetésére. Újdonság volt ez a könyv, de ennek a nővumnak több olyan vonása van, amelyek 40 évvel ezelőtt értékévé váltak a magyar szellemi életnek. Hiszen az 1943 augusztusában Szárszón tartott találkozó anyagának egy része még abban az évben megjelent. A nagy hatású előadások, hozzászólások gyorsírással jegyzőkönyvek alapján kerültek az olvasókhhoz, olykor teljesen átalakítva az eredeti szöveget. A 40. évfordulóra kiadott könyv szerkesztői arra törekedtek, hogy megszüntessék az akkori hibákat. Visszanyúltak az eredeti forrásokhoz, és azokat történeti szempontból csoportosították. Így ezzel a kötettel az alapos tájékozódás lehetőségét teremtették meg a mai olvasó számára.

Erre a beható és hiteles ismeret-felújításra valóban nagy szükség volt. Ebben a szöveg és kép egyaránt dokumentumértékű. Az írott szó és a kép együtt mutatja a mai olvasónak azt a cselekvéssorozatot, ami a 40 évvel ezelőtti nemzedékre jellemző volt. Nem kerültek meg azt sem a szerkesztők, hogy ma már jó néhány kérdésben történeti kritikával kell közeledni a találkozó anyagához. Ugyanakkor arra is ügyeltek a kötet szerkesztése során, hogy az utólagos bíráló észrevételek ne legyenek áltörténeti visszavetítések. Ezért kerülhetett a könyvet záró részbe négy olyan írás, amely a szárszói tanácskozás résztvevőinek tollából született – emlékeztető jelleggel.

Az évforduló természetesen új értelmezéseket és vitákat is eredményezett. Ezek megítéléséhez, illetve a helyes állásfoglaláshoz kitűnő alap ez a könyv. Egyértelműen kiderül ugyanis a közölt anyagból, hogy a Soli Deo Gloria szövetség csupán keretet adott a találkozóhoz, aminek elsődleges célja a magyarság sorskérdéseivel való szembenézés volt. Méghozzá az össznépi egység jegyében. A kötetből értesülünk arról, hogy az 1943-as találkozó résztvevői között volt diák, vasgyári munkás, paraszt, közigazdász, történész, egyetemi tanár, ügyvéd, újságíró és sok más foglalkozás képviselője. A legnagyobb szerepet az összefoglaló néven népi íróknak nevezett, de korántsem egységes csoportosulás játszotta. Veres Péter, Darvas József, Féja Géza, Kodolányi János, Németh László, Erdei Ferenc. Nem voltak azonos állásponton a sorskérdésekkel kapcsolatban, hiszen egymás között olyan szélsőségekig elmentek, hogy Asztalos István személyre szóló támadást indított Németh László ellen.

A Püski Sándor szervezte konferenciára Németh László nem a legjobb hangulatban ment, bosszantotta sok minden, a cím, az elvont téma. Életrajzi írásában így emlékezett erre:

„Ilyen hangulatban mentem át egy hétfő reggel a sárga földes part fölött, a kopár legelőn, Szárszóra – hogy túlessek, amint kell – s pihenésként beleássam magam egy új munkába, tán az előző nyárról rám maradt Husz János-ba. Hátulról igazítottak be a telepre, s így egy negyedórát inkognitóban ácsoroghatam a reggeli vonattal ömlő fiatalok közt, akik akkor fészkeltek, sűrögték, forogták ki a maguk helyét az apró házacskákban, s a nyitott barakkokban. A telep hosszú földszalag volt, a túlsó utca felőli oldalán az iroda, gondnok háza, konyha, derekán a nagy nyitott előadóbarakk, előtte a tisztás, hátul a vendégek vityillói, az egész cseresnye- és diófák s krumplitövek szőnyegébe öntve, s ellepve a zsákokat, sátrat, plédet cipelő fiúktól-lányoktól. Utolszor diákkoromban, Pápateszéren voltam ilyen helyen, vagy ha úgy tetszik, bukott hőszám: Cseresnyés Mihály gyümölcsösében.”

A találkozó meghívója író-olvasó összejövetelre szól. Sokan ott voltak a népi írók közül. Beszélt Kodolányi János. Érdekes előadást tartott Erdei Ferenc. A legtöbb vitát természetesen Németh László előadása váltotta ki a harmadik, a magyar út lehetőségeiről. Megkísérelte felvázolni a középutasság jellemzőit. Kovács Imre viszont arról szólt, hogy az embernek dönteni kell: jobbra vagy balra. Amikor Németh László előadásához hozzászólt, alig mondhatott egy-két mondatot, megvonták tőle a lehetőséget. Somogyi Imre dunántúli történetet mondott el, az elnéptelenedő faluról. A lelkeszről beszélt, aki – ha jó vezető – képes együtt tartani a rábízott nyáját. Azt az ottlevők természetesnek tartották, hogy Veres Péter a legtöbb témáról elmondta a véleményét. Erdei Ferenc a történelmi materializmus alapján adott áttekintést; arra helyezte a hangsúlyt, hogy a magyarság a história folyamán mindig rossz helyzetbe került, s különösen a nincsteleneket csapták be sokszor. Épp ezért látta a jövőt olyannak, amiben – szemben mások nézetével – a munkássága a vezető szerep. Az akkori magyar szellemi élet sok kiemelkedő egyénisége hallatta szavát Szárszón: Karácsony Sándortól Szentgyörgyi Albertig.

Ma már azt kell látnunk – és ezt sugallja a dokumentumgyűjtemény is -, hogy a szárszói találkozó a magyarság jövőjének lehetséges útját igyekezett megvizsgálni. Nem érdektelen megjegyezni, hogy a találkozóra a második világháború ötödik esztendejében került sor. Mindenki, aki szót kapott, a háború utáni helyzet vázolására törekedett. A nagy többség egyetértett abban, hogy csak a történelmi materializmus elemzése alapján lehet reális programot adni. De az is erőteljes hangsúlyt kapott, hogy a háború befejezése utáni időben a magyarság szellemi hagyományai és népi kultúrája minél jobban kiteljesedjen. Nem véletlen így, hogy az átfogó nagy előadások mellett szóba került a hagyományok szerepe, a népi kultúra megőrzésének és továbbadásának gondolata. A foglalkozások előtt és után népdaléneklésre, népi játékokra tanították a hallgatókat.

1973-ban rendezték meg a szárszói találkozó résztvevőinek újabb nagyszabású összejövetelét. A negyvenedik évforduló után alakult meg a Szárszói Baráti Kör. Elnöke Kanyar József 1986. január 6-i közgyűlésükön fejtette ki először, hogy Szárszón nemzeti emlékhelyet kell(ene)létesíteni. Mert a szárszói gondolat az országért és a jövőért folyó küzdelemben fontos szerepet töltött be. Olyan példát adott, ami azóta – ha kényszerű történelmi kitérőkkel is – a nemzettudat szerves részévé vált.